

РАННІЙ ЕТАП РОЗВИТКУ ЕЛЕКТРОННИХ ГРОШЕЙ: ВІД ЕДВАРДА БЕЛЛАМІ ДО ФРЕНКА МАКНАМАРИ

Розглянуто етапи розвитку електронних грошей від першої згадки терміна «кредитна картка» у літературних джерелах до появи попередника сучасних кредиток – Diners Club. Використано історіографічний метод для декомпозиції раннього етапу розвитку електронних грошей у розрізі базових мотивів, що спонукали емітентів до розробки та впровадження конкретних кредитно-платіжних систем. Виділено три часові горизонти раннього етапу розвитку електронних грошей: початок ХХ ст. (надання короткострокових кредитів на придбання товарів народного вжитку), 1920–1940-ві рр. (забезпечення лояльності покупця до бренда, підвищення безпеки розрахункових операцій шляхом авторизації платника), 1950-ті рр. (використання одного кредиту для розрахунків з різними підприємствами). Основними ознаками раннього етапу розвитку електронних грошей встановлено: відсутність належного технічного забезпечення; процес емісії, реалізації та поручительства по кредитах за виданими картками відбувається поза межами банківської системи; відсутність сегмента корпоративних кредитних карток; обмеженість сфери застосування; низький рівень безпеки здійснюваних транзакцій.

Ключові слова: електронні гроші; кредитна картка; кредит; емісія; платіжна система.

Постановка проблеми. У сучасному світі електронні гроші перетворилися у важливий інструмент розрахунків та зручний механізм здійснення платежів у секторі споживання. Вироблення напрямів подальших наукових досліджень у сфері електронної комерції та цифрових розрахунків неможливе без ґрунтовного аналізу історії виникнення й розвитку електронних грошей у світі. В цьому дослідженні оперуватимемо поняттям «електронні гроші» в його ширшому розумінні, що враховує як кошти на базі пластикових карток, так і віртуальні гроші в глобальних мережах, які не прив'язані до банківських платіжних систем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Базовою працею з історії електронних грошей (в період до виникнення віртуальних грошових систем) є робота Л.Менделла «Індустрія кредитних карток: Історія» (The Credit Card Industry: A History), що вийшла друком у 1990 р. В ній автор висвітлює основні етапи розвитку економіки, технології, структури, правових та конкурентних аспектів кредитних карток. Заслуговує на увагу огляд літератури з проблематики кредитних карток, проведений С.Чакраворті у 2003 р. та опублікований у виданні «Review of Network Economics». Платіжну картку як основний інструмент надання споживчих кредитів розглядає Л.Хайман в роботі «Нація боржників: Історія боргу в Америці» (Debtor Nation: The History of America in Red Ink). Тему негативних соціальних і політичних наслідків зростаючої залежності американців від кредитних карток продовжує Р.Меннінг в «Нації кредитних карток: Наслідки пристрасті Америки до кредитів» (Credit Card Nation: The Consequences of America's Addiction to Credit). Еволюція кредиту в західному світі після завершення Холодної війни є у фокусі дослідження С.Б. МакДональда та А.Л. Гестманна «Історія кредиту та влади у Західному світі» (A History of Credit and Power in the Western World). У праці «Рух грошей: Майбутнє споживчих платежів» (Moving Money: The Future of Consumer Payments) автори Р.Е. Літан та М.Н. Бейлі пробують відповісти на питання «Як змінилися гроші як засіб платежу останніми роками і як вони розвиватимуться у майбутньому?». Значну увагу приділено саме електронним розрахункам. На відміну від Америки, в посткомуністичних країнах розвиток ринку пластикових карток зіштовхнувся з багатьма новими проблемами, історія подолання яких є предметом дослідження в книзі А.Рона-Тас та А.Гусевої «Пластикові гроші: Конструювання ринків кредитних карток у восьми посткомуністичних країнах» (Plastic Money: Constructing Markets for Credit Cards in Eight Postcommunist Countries).

Постановка завдання. В роботі виокремлено ранній етап розвитку електронних грошей, що тривав понад півстоліття, розпочинаючи з 1900 р. Основними завданнями в статті ставилися:

1) встановити причини (мотиви), які спричинили розвиток електронних грошей на ранньому етапі (до формування міжбанківської платіжної системи) для розуміння тривалого процесу модернізації їх платіжних та кредитних функцій;

2) охарактеризувати основні ознаки раннього етапу розвитку електронних грошей, що вирізняють його з-поміж інших (у т. ч., новітнього).

Викладення основного матеріалу. У 1887 р. (у деяких джерелах – 1888) соціаліст Едвард Белламі опублікував новелу-утопію «Погляд назад, 2000–1887» (Looking Backward, 2000–1887), в якій герой після довгого летаргічного сну прокидається в новітньому соціалістичному Бостоні. На фоні страхів перед наслідками монополізації економіки, страйків робітників середини XIX ст., Хеймаркетської справи твір мав феноменальний успіх і розійшовся мільйонними тиражами в США та Європі. Саме в ньому вперше зустрічається словосполучення «кредитна картка», розуміння якої Е.Белламі, далеке від сучасних реалій.

Автор уявив утопічний світ, де в обігу немає монет, банкнот чи інших грошей. Хоча світ Белламі позбавлений операцій купівлі та продажу, люди розраховуються за допомогою «картонних кредитних карток». Вони емітуються для усіх громадян і використовуються для придбання необхідних товарів у великих центральних складах [1, с. 227].

Фактично, Белламі, будучи соціалістом, вбачав у кредитній картці не просто ознаменування завершення епохи грошей, але й кінець комерції. Термін «кредит» у кредитній картці Белламі немає ніякого відношення до запозичень; він означає зарплату працівника [2, с. 66]. В новелі вказаного автора на початку року кожному громадянину відкривається кредит, який відповідає його частці в щорічному сукупному національному продукті. Він отримує картонну картку, що дозволяє придбавати в громадських кладових будь-який необхідний товар. Як вірно зазначає Д.Бойл, «певною мірою це рання версія Соціального Кредиту в розумінні Кліффорда Дугласа» [3, с. 148].

Белламі Е. спрогнозував можливість використання карток без обмежень у будь-якій країні світу. Як зазначається у творі: «Американська кредитна картка ... так само дійсна в Європі, як раніше американське золото, й на тих самих умовах, а саме, вона обмінюється на обігову монету тієї країни, по якій ви подорожуєте» [4, с. 136]. Про електронну форму розрахунків мова не йде, при подорожі з однієї країни в іншу картка замінюється на іншу, емітовану державою, в якій перебуває мандрівник.

Не можемо погодитись із А.Меткалфом та Д.К. Барнхартом, які вважають, що «у Белламі кредитна картка насправді є тим, що ми сьогодні називаємо дебетовою карткою, яка виписана на спеціальний рахунок» [5, с. 185]. Насправді, Е.Белламі не виключав можливості використання суми, більшої ніж номінована картка, однак розглядав такі випадки радше, як винятки.

Кредитні картки використовуються як заміна готівковим коштам (функції останніх зводяться виключно до міри вартості), а не для розвитку торговельних взаємозв'язків, оскільки інститут торгівлі заперечується Белламі взагалі. Єдиним емітентом таких карток є держава.

Таким чином, ідеаліст Белламі вбачав у кредитних картках інструмент перемоги соціалізму над капіталізмом, а не засіб полегшення взаєморозрахунків між продавцем та покупцем. Розвиток суспільства другої половини XIX ст. не дозволяв автору презентувати конкретну технологію роботи з картками, хоча в новелі «Погляд назад, 2000–1887» загальні риси економічного механізму їх застосування все таки наведені. Ідеї Едварда Белламі не призвели до появи сучасних платіжних карток, однак передбачили їх масове й повсюдне застосування, зовнішній вигляд, поступове витіснення ними готівки; він назавжди ввійде в історію як автор поняття «кредитна картка».

Піонерами ж у використанні карток як інструменту кредитування споживачів на початку XX ст. стали дві американські торгові мережі – Spiegel та Sears, Roebuck & Company. Обидві випускали популярні каталоги товарів поштою: перша – одягу, побутових аксесуарів та взуття для жінок; друга – окрім переліченого, ще швейних машин, велосипедів, спортивних товарів та автомобілів. Саме Spiegel стала однією з перших¹ компаній, що, трансформували у 1905 р. власний девіз «Ми довіряємо людям!» у «Ми довіряємо людям – всюди!», запропонувала клієнтам придбавати товар у кредит без відсотків.

¹ Деякі дослідники (напр., Скотт Б. МакДональд та Альберт Л. Гестманн) вважають, що прародич кредитної картки з'явився ще раніше – у нью-йоркській компанії Cooperwaite & Sons

У 1906 р. Sears, Roebuck & Company почали продавати пральні машини, оплату за які можна було здійснювати частинами – по 44 долари на місяць. По суті, це був план внесків по кредиту з врахованими до нього відсотками [1, с. 227].

У 1914 р. Western Union презентувала паперову платіжну картку, що сприяла здійсненню грошових переказів. Картка ідентифікувала клієнта та рахунок, з якого стягувалася плата за здійснений переказ [6, с. 207].

Таким чином, саме початок ХХ ст. вважається часом появи купівельної картки (merchant card), яка, однак, мала суттєвий недолік – розрахуватися нею можна було лише в магазинах компанії, що її випустила. Як зазначають Амос Рона-Тас та Аля Гусева, «така картка була вигідною для торговельної компанії, оскільки «прив'язувала» власника до конкретного постачальника» [2, с. 65].

Ініціатива була настільки популярною, що її підхопили інші мережеві компанії, зокрема заправки. General Petroleum стала першою, яка використала термін «кредитна картка» для означення платіжного інструменту, що можна було використовувати для розрахунків у всій мережі заправок у Каліфорнії. Далі були Mobil Oil та Shell. Незважаючи на те, що ця програма була збитковою, нафтові компанії використовували її достатньо довго задля закріплення лояльності клієнта до бренда. Назва була відповідною – «картка люб'язності» (courtesy card).

Подолати недолік моноспрямованості використання, так само як й інший – швидку зношуваність, була покликана розробка, презентована компанією Farrington Manufacturing у 1928 р. – витратна пластинка (Charga-Plate). Як зазначає Льюїс Менделл, «основним призначенням пластинок, окрім надання кредиту, була допомога продавцям в ідентифікації особи покупця» [7, с. 2]. Зовні вона нагадувала металевий військовий жетон з ідентифікаційними даними клієнта. Як зазначається у джерелі [8, с. 128]: «номер рахунка, ім'я клієнта та його адресу було видавлено на одній стороні металевої пластинки, а на іншій зазначалась назва магазину, що емітував картку, а також знаходилась лінія для підпису клієнта». Розраховуючись, клієнт розміщував пластинку у спеціальному пристрої – імпринтері, що дозволяв переносити його особисті дані на чек. В подальшому кошти списувались з рахунка покупця.

До цього моменту купівельні картки випускались кожним окремим продавцем і могли використовуватись лише в його відділеннях, однак уже на початку 30-х рр. минулого століття почала впроваджуватись нова модель – декілька невеликих торговельних компаній, які зазвичай були конкурентами, об'єднувались, формуючи кооперативні платіжні карткові системи. В цих системах власник картки міг використовувати одну й ту саму картку (зазвичай саме витратну пластинку) для багаторазових покупок. У деяких системах центральна організація надавала кредит і отримувала кошти від покупця шляхом виписування єдиного рахунку, в інших – центральна організація лише емітувала пластинку, в той час як індивідуальні продавці виписували рахунки самостійно [9, с. 8–9].

До 1935 р. 22 % усіх торговельних мереж приймали до оплати картки. Однак жодна з таких ранніх «кредиток» не була розрахована на кредит тривалістю більше ніж 30 днів. Фактично вони використовувались лише як особистий засіб платежу. Видача кредиту здійснювалася окремо зазвичай шляхом підписання угоди про придбання з виплатою вартості частинами, по якій передбачалися регулярні платежі впродовж терміну від 6 місяців до трьох років [10, с. 77]. Новий виток популярності витратним пластинкам принесла розробка торговельними компаніями наприкінці 1930-х рр. нового фінансового інструменту – револьверного кредиту, що не був пов'язаний із конкретною покупкою або чітко визначеними витратами. Він давав можливість користувачу розраховуватися поновлюваними кредитними коштами на будь-яку суму в наперед встановлених межах.

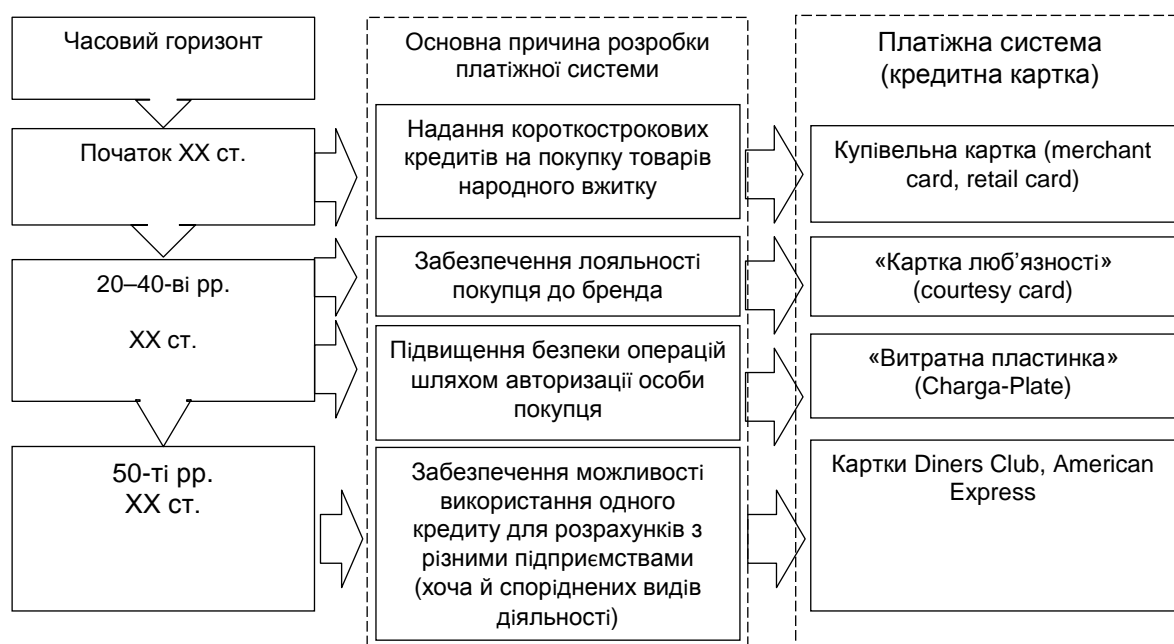
Farrington Manufacturing підтримали можливість використання револьверних кредитів шляхом випуску спеціальних витратних пластинок. Ці картки відрізнялися від карток за регулярними витратними рахунками кольором, однак могли зчитуватися тими самими вже існуючими механізмами [11, с. 122]. Ідея виявилася настільки популярною, що ще до кінця Другої світової війни 75 % великих магазинів запровадили в себе револьверні кредитні плани. Майже всі з них застосовували систему Charga-Plate, 70 % вимагали пред'явлення витратних пластинок для ідентифікації покупця [11, с. 122]. Америку охопила мода на кредити та кредитні картки.

Однак справжньою революцією в розвитку кредитних карток стала поява у 1950 р. Diners Club. Деякі дослідники (наприклад, Девід С. Еванс та Річард Шмалензі [12]) вважають, що саме ця подія є відправною точкою в історії платіжних карток у їх сучасному розумінні. Ідея її створення відома. Вона належить нью-йоркському фінансисту Френку МакНамарі, який, повечерявши в одному з ресторанів Манхеттена, виявив, що забув свій гаманець вдома. Потрапивши у незручну ситуацію, МакНамарі сяйнула думка про кредитну картку, яка б використовувалась не одним, а багатьма торговельними підприємствами. На початку такі карти приймалися у 14-ти нью-йоркських ресторанах, які сплачували емітенту 7 % від вартості замовлення, а власники карток – 3 USD щорічного збору. Після об'єднання з подібним проектом Альфреда Блумінгдейла у Лос-Анджелесі підприємство розширилося. Третім співвласником підприємства став адвокат МакНамари – Ральф Шнайдер. У 1952 р. МакНамара залишив пост президента компанії і продав свою частку (70 %) іншим двом партнерам за 200 тис. USD. У наступні роки компанія набула міжнародного статусу: картки почали прийматися підприємствами Канади, Мексики, Великобританії, Франції, Іспанії тощо.

До 1955 р. більш ніж 20 тис. людей були власниками карток Diners Club, а вже у наступному році обсяг операцій компанії досяг 290 млн. USD. У 1959 р. Diners Club стала публічною компанією, першою серед подібних підприємств зареєструвавшись на Нью-Йоркській фондовій біржі. Це дозволило їй у 1960 р. перетворитись на найбільшого емітента карток, розширивши клієнтську базу до 1,1 млн. осіб [13].

Інші підприємці запозичили ідею і поширили її у кафе та ресторанах всього світу. В 1958 р. American Express запропонували на ринку картку для туристичних витрат і вже за три місяці випустили 250000 таких карток [14, с. 67].

Таким чином, можна виокремити такі основні причини розвитку систем електронних грошей на ранньому етапі (рис. 1):

Джерело: власна розробка

Рис. 1. Поява кредитних карток на ранньому етапі розвитку електронних грошей (у розрізі вирішуваних проблем, що постають перед платіжними системами)

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, ранній етап розвитку електронних грошей характеризується такими ознаками:

- відсутність належного технічного забезпечення не дозволяє оперативно відстежувати стан рахунку власника картки;
- процес емісії, реалізації та поручительства по кредитах за виданими картками відбувається поза межами банківської системи;
- відсутність сегмента корпоративних кредитних карток, власниками кредиток є виключно фізичні особи;

- обмеженість сфери застосування. Навіть найбільш прогресивна кредитно-платіжна система середини минулого століття – Diners Club – використовувалася в основному лише для розрахунків клієнтів за послуги підприємств індустрії розваг та гостинності;

- відносини між власником та емітентом кредитних карток будуються на взаємній довірі, оскільки рівень безпеки здійснюваних транзакцій залишається низьким;

- матеріалом виготовлення карток є папір або метал.

Перспективою майбутніх досліджень вважаємо обґрунтування основних ознак пізніших етапів розвитку електронних грошей у світі, зокрема, пов'язаних із виникненням віртуальних платіжних систем на базі глобальних мереж.

Список використаної літератури:

1. *MacDonald Scott B. A History of Credit and Power in the Western World / Scott B. MacDonald, Albert L. Gastmann.* – New Brunswick ; New Jersey : Transaction Publishers, 2001. – 314 p.
2. *Rona-Tas A. Plastic Money. Constructing Markets for Credit Cards in Eight Postcommunist Countries / A.Rona-Tas, A.Guseva.* – Stanford, CA : Stanford University Press, 2014. – 344 p.
3. *Boyle D. The Money Changers: Currency Reform from Aristotle to E-Cash / D.Boyle.* – London : Earthscan Publications, 2002. – 274 p.
4. *Беллами Э. Будущий век / Э.Беллами.* – Санкт-Петербург : Типография А.С. Суворина, 1891. – 334 с.
5. *Barnhart David K. America in So Many Words: Words That Have Shaped America / David K. Barnhardt, Allan A. Metcalf.* – Boston ; New York : Houghton Mifflin Company, 1999. – 320 p.
6. *The Wiley Blackwell Encyclopedia of Consumption and Consumer Studies / Eds. Daniel Thomas Cook and J. Michael Ryan.* – Chichester, West Sussex : Wiley-Blackwell, 2015. – 648 p.
7. *Mandell Lewis The Credit Card Industry: A History / Lewis Mandell.* – Boston : Twayne Publishers, 1990. – 176 p.
8. *History and Strategy: Advanced in Strategic Management / Eds. Steven J. Kahl, Brian S. Silverman, Michael A. Cusumano.* – Bingley, UK : Emerald Group Publishing, 2012. – Vol. 29. – 350 p.
9. *Stearns David L. Electronic Value Exchange: Origins of the VISA Electronic Payment System / David L. Stearns.* – London : Springer-Verlag London Limited, 2011. – 240 p.
10. *Trumbull Gunnar Consumer Lending in France and America: Credit and Welfare / Gunnar Trumbull.* – New York : Cambridge University Press, 2014. – 240 p.
11. *Hyman Louis Debtor Nation: The History of America in Red Ink / Louis Hyman.* – Princeton, New Jersey : Princeton University Press, 2011. – 392 p.
12. *Evans David S. Paying with Plastic: The Digital Revolution in Buying and Borrowing / David S. Evans, Richard Schmalensee.* – 2nd ed. – Cambridge, Massachusetts : The MIT Press, 2004. – 384 p.
13. *Savoring Gotham: A Food Lover's Companion to New York City / Ed. Andrew F. Smith.* – New York : Oxford University Press, 2015. – 760 p.
14. *Olson James Stuart Historical Dictionary of the 1950s / James S. Olson.* – Westport, Connecticut : Greenwood Press, 2000. – 360 p.

References:

1. MacDonald, Scott B. and Albert, L. Gastmann (2001), *A History of Credit and Power in the Western World*, Transaction Publishers, New Brunswick, New Jersey, 314 p.
2. Rona-Tas, A. and Guseva, A. (2014), *Plastic Money. Constructing Markets for Credit Cards in Eight Postcommunist Countries*, Stanford University Press, Stanford, CA, 344 p.
3. Boyle, D. (2002), *The Money Changers: Currency Reform from Aristotle to E-Cash*, Earthscan Publications, London, 274 p.
4. Bellami, E. (1891), *Budushchiy vek*, Tipografiya A.S. Suvorina, Sankt-Peterburg, 334 p.

5. Barnhart, David K. and Allan, A. Metcalf (1999), *America in So Many Words: Words That Have Shaped America*, Houghton Mifflin Company, Boston, New York, 320 p.
6. *The Wiley Blackwell Encyclopedia of Consumption and Consumer Studies* (2015), eds. Daniel Thomas Cook and J. Michael Ryan, Wiley-Blackwell Chichester, West Sussex, 648 p.
7. Mandell, L. (1990), *The Credit Card Industry: A History*, Twayne Publishers, Boston, 176 p.
8. *History and Strategy: Advanced in Strategic Management* (2012), eds. Steven, J. Kahl, Brian, S. Silverman and Michael, A. Cusumano, Emerald Group Publishing, Bingley, UK, Vol. 29, 350 p.
9. Stearns, David L. (2011), *Electronic Value Exchange: Origins of the VISA Electronic Payment System*, Springer-Verlag London Limited, London, 240 p.
10. Trumbull, G. (2014), *Consumer Lending in France and America: Credit and Welfare*, Cambridge University Press, New York, 240 p.
11. Hyman, L. (2011), *Debtor Nation: The History of America in Red Ink*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 392 p.
12. Evans, David S. and Schmalensee, R. (2004), *Paying with Plastic: The Digital Revolution in Buying and Borrowing*, 2nd ed., The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 384 p.
13. *Savoring Gotham: A Food Lover's Companion to New York City* (2015), ed. Andrew, F. Smith, Oxford University Press, New York, 760 p.
14. Olson, James S. (2000), *Historical Dictionary of the 1950s*, Greenwood Press, Westport, Connecticut, 360 p.

ВИСОЧАН Олег Степанович – доктор економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку та аналізу Національного університету «Львівська політехніка».

Наукові інтереси:

- ціннісно-орієнтований облік;
- розвиток інформаційної функції бухгалтерського обліку;
- облік у кластерних утвореннях;
- використання інструментарію логістики для вирішення облікових завдань.

Тел.: (097) 307-81-78.

E-mail: vysochan_oleg@ukr.net.

Стаття надійшла до редакції 10.02.2016.